AUI, secţiunea III e, Lingvistică, tomul LVIII, 2012

Reflectarea tensiunii cultural / cultual în procesul de declarare a surselor textului biblic. Cazul vechilor traduceri româneşti

Alexandru GAFTON

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iaşi

Preliminarii. Accesul la civilizaţia, cultura, mentalitatea şi valorile alterităţii a avut nevoie dintotdeauna de accesul la limba celuilalt. Din acest motiv, traducerea a constituit mereu o activitate necesară, care şi-a edificat istoric şi cu anevoinţă căile, instrumentele şi reperele pe baza cărora a funcţionat. În cultura europeană, textul care a solicitat cel mai mult pe traducători şi care, implicit, a contribuit cel mai mult la apariţia unor concepţii asupra traducerii şi a unor tehnici eficiente de a traduce a fost *Biblia*.

În ciuda înrudirii originare a popoarelor europene, transformările suferite de acestea la nivelul propensiunilor genetice şi naturale, alături de evoluţiile determinate de interacţiunile de mediu vor face ca elementele de civilizaţie, cultură şi mentalitate a acestora nu doar să păstreze trăsături comune, dar şi să genereze particularităţi individualizatoare. Unul dintre elementele exterioare cu care aceste popoare au interacţionat a fost de natură să ducă la transgresarea limitelor etnice, geografice, lingvistice şi culturale, modelînd neamurile europene. Clădite pe cultura şi civilizaţia greco-latină, aceste neamuri - străbătute de filonul unitar al ideologiei creştine - îşi vor regăsi comunitatea prin creştinism. Popoarele Europei s-au raportat la filosofia creştină şi la *Biblie* în aşa fel încît acest fapt a devenit unul crucial pentru noua lor reconfigurare cultural-spirituală. Fie că se au în vedere civilizaţiile de esenţă germanică şi de tip protestant, în care *Biblia* a constituit un ghid de zi cu zi şi o lectură duminicală de familie, fie că ne raportăm la lumea romană de tip catolic, unde *Biblia*, deşi nu la fel de bine cunoscută, a fost o carte la fel de bine interiorizată, fie că privim în lumea greco-slavă, de tip ortodox, unde aceeaşi carte încărcată de sacralitate a ajuns la urechile credincioşilor doar prin intermediul preoţilor, *Biblia* a fost sursa morală cea mai prestigioasă şi mai întrebuinţată, cea mai înaltă autoritate care a orînduit vieţile şi minţile comunităţilor civilizaţiei europene.

În general, noua religie a pătruns pe cale orală şi a acţionat astfel asupra publicului, textele care s-o poarte în limba receptorului apărînd mai tîrziu. Datorită genezei sale complexe, a varietăţii de conţinut, de stil şi de gen, textul biblic este de o complexitate inegalabilă. Lectura, prelucrarea mentală şi lingvistică, apoi traducerea sa constituie procese cognitive, mentale şi lingvistice din cele mai dificile şi mai solicitante. De aceea, momentul în care o cultură ajunge să acumuleze tensiuni generate de nevoia de a avea o *Biblie* proprie, apoi să creeze condiţii propice, precum şi pe învăţaţii care să complinească respectiva nevoie, semnifică

BDD-A1652 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 15:25:08 UTC)

maturizarea acelei culturi şi a limbii care o poartă, capacitatea acestora de a-şi croi o identitate şi un drum care să le fie proprii.

Înţelegînd toate aceste lucruri, se poate susţine că după cum creştinismul a fost modelator şi creator al unei mentalităţi, tot astfel textul biblic a fost creator al limbilor de cultură şi al normelor literare, cel puţin în fazele lor incipiente. Pe de altă parte, pentru ca procesul traducerii să poată avea loc, traducătorii aveau de luat hotărîri în legătură cu concepţia pe baza căreia se va edifica traducerea, precum şi cu modalităţile concrete de traducere, dar şi privitor la sursele pe care le aveau a utiliza.

Limbile sacre. Primii dintre traducătorii care au legătură cu discuţia de faţă sînt cei care au scos la iveală *Septuaginta*. Avînd a se adresa, în principal, evreilor grecizaţi, aceştia au urmat un grup de texte ebraice, probabil socotite a fi cele mai potrivite pentru întreprinderea lor şi pentru finalităţile acesteia. O dată pătrunsă în cultura şi în spiritualitatea europeană, *Torah* - la care s-au adăugat treptat şi alte scrieri pînă la a constitui corpusul numit *Vechiul Testament* -, a început a fi tradusă din greacă. La rîndul său, *Noul Testament*, redactat aproape integral în limba greacă, a început a fi, şi el, tradus. Nevoile diferitelor neamuri, însă, nu au reuşit să prevaleze asupra credinţei în caracterul sacrosanct al textului şi al limbii care îl poartă, astfel încît pînă în secolul al IX-lea, în spaţiul european erau acceptate doar patru limbi ca fiind sacre şi, aşadar, vrednice de a vehicula textul biblic: ebraica, greaca, latina şi slavona[1]. Lăsînd ebraica deoparte, se observă că greaca era limba celei mai mari culturi a vremii, în care era scrisă dintru început o importantă parte a *Bibliei*, limba în care noua religie îşi clarifica conceptele, în care se purtau disputele teologice interne, dar şi cu alte religii, în care se dezvolta şi rafina gîndirea noii ideologii religioase a vremii. La rîndul ei, latina nu era doar limba marelui imperiu care avea a-şi acomoda temeliile conceptuale cu creştinismul, ci şi limba în care spiritualitatea vremii începuse să se dezvolte în forme şi cu conţinuturi tot mai complexe. Totodată, desprinzîndu-se treptat de trunchiul oriental al culturii europene, învăţaţii zonei apusene utilizau tot mai mult latina, pînă la a ajunge să nu mai cunoască limba greacă şi, implicit să-şi piardă accesul direct la gîndirea exprimată în acea limbă. La rîndul ei, slavona era limba unui neam numeros, întins şi destul de influent încît să reuşească - în contextul rivalităţii dintre partea răsăriteană şi cea apuseană a Bisericii creştine - să-şi impună o nevoie -, resimţită, probabil, şi de către alte neamuri ale Europei creştine.

Reforma. Traducerea textului biblic în limbile vernaculare, din perioada Renaşterii, se face sub impulsul generat de filosofia Reformei. Faptul acesta este valabil pentru spaţiul cultural-spiritual românesc, precum pentru toate ariile europene. Chiar dacă avem a face cu texte care provin de la nativi români, traduse - cu sprijinul sau doar îngăduinţa vlădicilor şi domnilor români - pe teritoriul

[1] Este de remarcat că în lumea de dinafara Europei, în special în nordul Africii, traducerea textului biblic s-a făcut devreme, în modul cel mai firesc şi lipsind complexul sacralităţii limbii.

BDD-A1652 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 15:25:08 UTC)

românesc şi de către indivizi care nu au aderat la Reformă, impulsul şi spiritul actului de traducere rămîne dator Reformei. Înţelegînd că nu se pot opune unui curent atît de puternic, deoarece traducerea textului sacru în limbile populare care consumă acel text rămîne, în esenţă, un tip de acţiune general umană, clerul şi clasa dominantă au putut imprima acestui tip de acţiune o amprentă ortodoxă, cu atît mai mult cu cît cei de la care plecase iniţiativa nu urmăreau neapărat convertirea formală. Caracterul esenţialmente universal al ideii de a traduce textul sacru se observă şi prin capacitatea acestei idei de a-şi topi componenta universală în variatele spirite ale diferitelor comunităţi, fără a produce obstrucţii ori distrucţii ale acestora. Succesul nu a fost al doctrinei, ci doar al ideii că o religie care se adresează oamenilor trebuie să ajungă la aceştia în modalităţi inteligibile acestora.

Relaţia dintre finalitatea traducerii şi receptorul textelor. Traducerile de text religios se adresează, în primul rînd, feţelor bisericeşti de toate rangurile, apoi diferitelor categorii de oameni culţi, unii dintre aceştia erau iniţiatorii traducerilor şi răspîndirii acestora, mulţi dintre ei fiind giranţii actului şi cei care aprobau existenţa şi circulaţia versiunii, şi abia apoi anumitor categorii de laici din clasa medie. În general, în spaţiul românesc, textul sacru ajungea la marele public în mod mediat, prin lectura publică din biserică.

În provinciile româneşti nu se poate presupune existenţa unei pături largi care să fie interesată sau sensibilă la texte. Probabil că în Transilvania situaţia diferă, însă acest lucru se datorează datorită saşilor şi maghiarilor, cei pe care Reforma i-a reorganizat destul de repede. Capabili de dinamism social, avînd structuri mentale conforme ideii de comunitate organizată în mod liber, precum şi disponibilitate către discursul raţional, aceştia vor fi lesne pătrunşi de noile idei. Atît prin discursurile însoţitoare, cît şi prin ideea de bază, noile texte şi discursul misionarilor erau preponderent raţionale, destinate unui public avînd o structură mentală în concordanţă cu ceea ce se petrecuse în gîndirea Occidentală în ultimele sute de ani.

În ceea ce-i priveşte pe români, însă, tradiţionalismul conservator şi relativa uniformitate socială nu puteau constitui un mediu propice pentru imboldul de a recepta textul sacru în alte modalităţi decît cele consacrate. Publicul românesc - imun la argumentaţia dialectică - era departe de mentalitatea occidentală, în care individul exista ca membru al unei comunităţi autonome, care trecuse de la legi naturale la legi raţionate, care se constituise şi funcţiona în baza unor principii, nefiind o simplă formă de existenţă gregară, aflată la dispoziţia unui stăpîn.

Reticenţa omului de rînd faţă de contactul direct cu textul sacru în general, este o caracteristică importantă a mentalităţii dominante în zona de influenţă slavă. În vreme ce, în Occident (nu atît în cel catolic, romanic, cît în cel protestant, anglo-saxon), individul era încurajat să intre în contact direct cu textul sacru, retorica şi convertirea urmînd momentului în care individul ajungea la un anumit nivel de cunoaştere (sau desfăşurîndu-se concomitent), dincoace, asupra comunităţii s-a exercitat dintru început un proces retoric care nu punea la îndoială adeziunea tuturor indivizilor la confesiune şi nici nu solicita mai mult decît urmarea unui cod

BDD-A1652 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 15:25:08 UTC)

comportamental. Practic, predica nu avea darul de a converti edificînd convingeri morale şi sociale profunde, de a explica din perspectivă religioasă aspectele unei vieţi sociale complexe - poate parţial de a întări periodic o credinţă -, cu siguranţă de a-l aduce săptămînal pe credincios la înţelegerea faptului că face parte din propria comunitate. Lucrul acesta era (şi încă a rămas) unul definitoriu. Cutumele sociale şi cele religioase fiind strîns împletite şi concrescute la români, transmiterea intactă, de la o generaţie la alta, a întregului complex de comportamente sociale şi a mentalităţii care orînduiesc viaţa întregii comunităţi româneşti constituie moştenirea supremă, cea care asigură individualitatea, continuitatea şi buna relaţie a acestei comunităţi cu Divinitatea.

În Moldova şi în Muntenia instrumentul folosit de către Biserică pentru a edifica pe credincioşi a fost reprezentat de scrierile de tipul cazaniilor, în vreme ce în Transilvania mai degrabă s-au pus în circulaţie texte biblice. Cauza principală a acestui efect stă în felul în care a reacţionat iniţial Biserica Ortodoxă faţă de activitatea de traducere a textelor sacre. Rămînînd blocată - în mod tradiţional - la bariera limbilor sacre, socotind că textul sacru este o realitate care poate şi trebuie a fi mînuită în mod direct doar de casta sacredotală, lipsită de capacitatea de a se adapta la realităţile dinamice şi, aşadar, nepregătită în faţa asaltului diferitelor confesiuni şi modalităţi prin care Reforma încerca să se extindă pe teritoriul românesc, Biserica Ortodoxă a utilizat ca principală armă boicotul. (Unul dintre argumentele importante în acest sens derivă din corecta interpretare a cauzelor pentru care destule tipografii care se ocupau cu traducerea şi tipărirea unor astfel de texte au dat faliment, existînd lacune importante în timp între apariţia a două texte româneşti, în vreme ce textele în slavonă continuau să apară!) Pentru masa credincioşilor - majoritatea neştiutori de carte -, Biserica Ortodoxă va dezvolta instrumente de apărare precum cazaniile, vieţi de sfinţi, scrieri apocaliptice şi alte tipuri de texte care doar conţineau citate din textul biblic, cea mai mare parte a substanţei lor fiind constituită din discursuri explicative şi persuasive prin care se încerca consolidarea unei stări şi a unui nivel de credinţă la care poporul ajunsese. Astfel de scrieri, alături de modalităţile în care au fost executate unele traduceri de la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi începutul secolului următor, prezintă elemente ce îndreptăţesc ideea unei Contrareforme. În cele din urmă, însă, nu se va putea ocoli noul proces, adică traducerea *Bibliei*. Iniţial cu ajutor extern (direct, indirect, evident, camuflat, şi în diferite grade), apoi tot mai mult cu cărturari proprii, traducerea textului sacru devine o activitate privită cu oarecare bunăvoinţă[2].

[2] Chiar astăzi, mentalitatea populară nu concepe existenţa unei traduceri a *Bibliei* care să fie făcută de către traducători poligloţi specializaţi, adică a unei traduceri lipsite de „binecuvîntarea" sacerdotală, după cum nici lectura *Bibliei* nu este socotită printre necesităţi, în vreme ce Bisericile Occidentale s-au preocupat - încă din primele secole de creştinism - să coopteze şi să pregătească învăţaţi capabili să producă traduceri elaborate, încurajînd totodată lectura textului sacru de către credinciosul de rînd.

BDD-A1652 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 15:25:08 UTC)

Contactul cultural cu lumea protestantă a făcut ca, în Transilvania, lucrurile să evolueze sensibil diferit, atît în ceea ce priveşte stimularea accesului direct la textul biblic, cît şi atitudinea faţă de *Biblie* şi faţă de chestiunile religioase în general. Sferele cultural-spirituale diferite, mentalităţile dominante diferite au generat diferenţe consistente sub multe aspecte, între cele două arii româneşti, delimitate conform sferelor de influenţă culturală în care se aflau. Sub influenţa ideilor Reformei, în Transilvania s-a considerat că textul sacru trebuie să ajungă la urechile şi, mai ales, la înţelegerea receptorului obişnuit, edificarea reală a acestuia ca creştin neputînd evita contactul direct dintre credincios şi text.

Textul sacru. Plecînd de la cei ce credeau că textul sacru este rezultat al inspiraţiei divine, că cuvîntul are forţă demiurgică, şi ajungînd la cei ce socoteau că nu este înţelept ca textul să fie supus presiunilor şi interpretărilor pe care, în mod inerent, felurite limbi formate împreună cu propriile mentalităţi le-ar fi impus, se poate crede că, în mod real, traducerea textului biblic era limitată nu doar de constrîngeri de ordin religios, ci şi de constrîngeri de ordin cultural. Situaţia din spaţiul românesc arată că, atunci cînd sînt menţionate, aceste constrîngeri sînt declarate ca şi cum ar fi nişte condiţii de îndeplinit, de natură exclusiv religioasă, şi care, practic, apar ca cerinţe fundamentale asumate în mod natural. În realitate, însă, lucrurile nu stau astfel, deoarece declaraţiile explicite sau sugestiile strecurate pe mai multe căi nu concordă cu rezultatele analizelor lingvistice şi traductologice. În mod evident, dincolo de factorul determinant declarat, de ordin religios, vechile traduceri româneşti decurg şi din determinări de ordin cultural, adeseori mult mai puternice şi acţionînd pe mai multe căi.

Există două aspecte de natură strict traductologică, dar care se manifestă în funcţie de proporţia în care factorul religios şi cel cultural determină o traducere concretă. Primul dintre acestea este legat de felul în care este orientată traducerea, spre sursă sau spre ţintă, celălalt de numărul surselor traducerii.

Orientarea traducerii. În cazul textului sacru, în mod deosebit, tendinţa privilegiată a fost ca traducerea să fie orientată către limba-sursă. Întrucît textul şi limba care îl vehicula erau considerate sacre, în momentul traducerii în limbile vernaculare s-a încercat redarea conţinutului, dar pe calea prezervării formei, ceea ce arată că se considera că textul este o formă a realităţii dotată cu forţă activă. Se considera că, fiind suport şi vehicol material al conţinutului, aspectul formal este structurat pe mai multe niveluri de profunzime şi semnificaţie, începînd cu cel denotativ, literal, care este cel mai strîns legat de latura aparentă a formei, şi încheind cu cel mistic şi magic, cel care se leagă de dimensiunea profundă a formei. În acest caz, aspectul formal nu mai este socotit a fi doar un simplu purtător material al unor conţinuturi, ci însăşi realitatea prin care se constituie şi trăieşte conţinutul. Respingerea celeilalte posibilităţi, a traducerii centrate pe limbă-ţintă, cu mijloacele acesteia adică, se datora concepţiei că aceasta ar putea transfera conţinuturi, însă cu posibilitatea ridicată, aproape garantată că astfel se va genera un alt spirit. De aceea, obţinerea conţinutului exclusiv cu mijloacele limbii-ţintă nu a constituit, în general,

BDD-A1652 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 15:25:08 UTC)

soluţia aleasă de către traducători, mai ales pentru textul biblic, fidelitatea referindu-se nu doar la conţinuturi, ci şi la forme. Stabilizarea pe o poziţie intermediară va arăta că traducerea, ca proces cultural şi lingvistic, a atins echilibrul optim ce permite aducerea conţinuturilor (de gîndire, estetice, afective etc.) construite cu mijloacele lingvistice ale unei limbi şi în chipul acesteia, în formele unei alte limbi, care redă acele conţinuturi în chip propriu.

Totodată, însă, centrarea pe limba-sursă scotea în evidenţă o carenţă gravă a procesului, şi anume faptul că, în confruntarea dintre cele două limbi (de regulă, sursa era incomparabil mai evoluată şi mai exersată decît ţinta), limba-sursă tindea în mod natural să impună limbii-ţintă tiparele formale şi conceptuale, atît la nivel sintactic cît şi la nivel lexical-semantic. Din acest motiv s-a încercat orientarea nu către limba-sursă, ci către conţinut. Tendinţa de a urmări cu fidelitate conţinutul - avînd în vedere că sînt implicate sisteme lingvistice diferite (cu tot ceea ce presupune şi antrenează după sine această diferenţă), adică forme şi conţinuturi în uz - poate conduce la suprapunerea şi reproducerea fericită a conţinutului, dar cu grave sacrificii ale formei. Întrucît, în ciuda unei posibile reproduceri fidele a conţinutului, în felul acesta se produc inerente distorsiuni la nivel formal, evidenţa cu care este dotat acest nivel face ca întregul act să fie perceput şi reprezentat mental ca o deformare, o trădare a textului, mai cu seamă în dimensiunea sa formală. Temeiul - de ordin raţional - cel mai puternic şi care justifică prudenţa unei astfel de abordări stă în faptul că, urmînd această cale (întrucît sistemele lingvistice şi modul lor de funcţionare implică nu doar diferenţe formale, ci şi de conţinut), este posibil ca sacrificiului formei să i se adauge şi cel al conţinutului. Domeniul sensurilor - prin excelenţă supus echivocurilor, interpretărilor, posibilităţilor şi creaţiei - este atît de labil şi de specios încît reperele aproape că lipsesc. În acest caz, cu toate imperfecţiunile ei, forma rămîne singurul reper viabil, chiar dacă adeseori trădînd conţinutul, niciodată trădîndu-se pe sine.

După cum se observă, centrarea pe limba-sursă favorizează impunerea structurilor acesteia (***cum se spune***), centrarea pe limba-ţintă încearcă achiziţionarea conţinuturilor semantice (***ce se spune***), cu mijloace formale proprii. Deşi jocul care se desfăşoară în mintea traducătorului - în zona de contact a limbilor implicate -, şi care ţine de esenţa relaţiei limbă / gîndire / societate, are ca miză obţinerea conţinuturilor textului, chiar atunci cînd structurile limbii-ţintă permit obţinerea acelor conţinuturi, traducătorul poate simţi solicitări de fidelitate formală dinspre limba-sursă.

Întrucît traducerea centrată exclusiv pe limbă-ţintă, cu mijloacele acesteia adică, putea transfera conţinuturi, dar cu riscul de a genera un alt spirit, obţinerea conţinutului exclusiv cu mijloacele limbii-ţintă nu a constituit, în general, soluţia aleasă de către traducători - mai ales pentru textul biblic -, fidelitatea referindu-se nu doar la conţinuturi, ci şi la forme. Tot acest proces de gîndire, cu opţiunile care decurgeau de aici a putut fi influenţat de factorul religios, dar, în măsura în care nu a putut fi ignorată miza comprehensibilităţii textului - lucru determinat de nivelul

BDD-A1652 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 15:25:08 UTC)

lingvistic -, cînd s-a înţeles că urmarea doar a impunerilor de natură religios-confesională nu poate da nicicum satisfacţie cerinţelor evidente de natură lingvistică, traducătorii au început să conceapă traducerea nu ca pe un travaliu de reproducere al structurilor şi conţinuturilor unei limbi într-o altă limbă, ci ca pe un transfer de conţinut conceptual.

Sursele traducerii. Pornind tot de la constrîngeri de ordin religios-confesional, cel de-al doilea aspect se referă la numărul surselor unei traduceri. În general, se considera ca fiind suficientă o singură sursă, aceea trebuind să fie reprezentată de versiunea receptă în spaţiul confesional în care se făcea traducerea. Cu toate acestea, adeseori, traducerile avînd la bază o singură sursă decurg din constrîngeri exclusiviste de tip cultural, iar nu confesional, motivate ulterior prin caracterul sacru al textului şi a limbii[3].

În mod firesc, între traducerile avînd la bază o sursă şi cele cu două sau mai multe surse există mai multe clase de deosebiri. Considerînd că limba modelului este sacră, că textul biblic nu poate fi purtat decît respectînd tiparele pe care traducătorul le avea în faţă şi eliminînd - în mod implicit - posibilitatea flexibilizării situaţiei prin consultarea altui model, o astfel de concepţie nu poate genera decît texte care se concentrează pe redarea structurilor limbii-sursă, caz în care tiparul lingvistic şi formal devine mai important decît conţinutul, fapt care înăbuşă atît capacităţile cît şi valenţele limbii-ţintă, cu consecinţe asupra inteligibilităţii textului de către receptor. Traducerile avînd la bază o singură sursă constrîng traducătorul să-şi urmeze sursa - care reprezintă unicul model, unica sursă de inspiraţie, unicul reper. De aceea, aceste traduceri prezintă o unitate congruentă cu cea a sursei (uneori mai accentuată chiar), traducătorul fiind scutit de complicaţii suplimentare şi orientat constant în direcţia indicată de sursă. Date fiind problemele textului biblic, aceste traduceri prezintă

[3] Nu se va putea sublinia niciodată îndeajuns contribuţia ideologiilor occidentale (catolică, de esenţă romanică, şi, mai ales, protestantă, de esenţă germancă) în amorsarea şi desfăşurarea activităţii de traducere a textelor religioase din spaţiul ortodox românesc. (Pentru o imagine asupra acestei situaţii complexe, vezi Ernst Christoph Suttner, *Teologie şi biserică la români, De la încreştinare pînă în secolul XX,* Tîrgu-Lăpuş, 2011). Chiar dacă procesul de selectare a textelor nu se eliberează pe deplin de mărcile cultuale, cele mai puternice mărci rămîn cele de ordin cultural.

Faptul că în spaţiul ortodox românesc textele secolului al XVI-lea nu folosesc limba greacă, ci doar pe cea slavonă, nu are cum să fie legat de aspectul confesional, ci de caracterul dominant al influenţei culturale slave din epocă, pe teritoriile Moldovei şi Ţării Româneşti. În secolul următor, la capătul unei perioade de slavonism cultural, limba greacă va deveni principalul model, deschizînd calea unui proces de grecizare culturală. În fapt, ambele influenţe au la rădăcină configuraţia politică din zonă, dominanţia culturală fiind rezultat al interacţiunii politice. De aceea, în plină epocă a slavonismului cultural, chiar actul traducerii textelor în limba română este determinat de influenţele Reformei. Unele texte ale secolului al XVI-lea decurg din urmarea unor modele protestante, iar în secolul următor, un text precum *Biblia* de la 1688 va apărea prin contribuţia masivă a unei ediţii protestante a *Septuagintei*.

BDD-A1652 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 15:25:08 UTC)

destul de multe greşeli şi neînţelegeri, pe care traducătorul nu le poate rezolva deoarece nu are repere externe sursei.

Deşi unele din acestea pot fi parţial valabile şi pentru un traducător care are în faţă două sau mai multe surse constant utilizate, o astfel de traducere diferă fundamental de tipul precedent, unele dintre problemele acestui traducător fiind incomparabil mai mari, altele fiind complet diferite. Traducerea operată prin urmarea a două sau mai multe texte, este, în mod implicit, o traducere efectuată pe bază de comparaţie. Se poate întîmpla ca: a) porţiuni care apar într-un text să lipsească cu desăvîrşire din celălalt; b) între cele două să existe diferenţe formale majore; c) să poată exista corespondenţă formală şi aparentă între cele două surse, dar segmentele respective să fie diferite sub aspectul conţinutului; d) diferenţele de conţinut să fie minore, dar la comparaţie să fie de natură a-l arunca pe traducător într-o dilemă, întrucît se datorează interpretării textului de bază. În aceste cazuri, traducătorul înţelege uşor că are în faţă mai multe posibilităţi de a ajunge la un conţinut, că acela este cel care contează, că formele pe care le are în faţă îl pot orienta, inspira, ca modele alese, iar nu ca tipare impuse. Căpătînd caracter compilatoriu, acest tip de traducere dobîndeşte o importantă şansă în plus faţă de cel dintîi: el oferă posibilitatea unei înţelegeri mai largi a unui conţinut nuanţat şi oscilant, întrucît acesta este exprimat prin forme diferite, ce prezintă posibilităţi diferite de configurare lingvistică şi mentală, precum şi de conceptualizare. În acest fel, traducătorul are posibilitatea de a discerne asupra întregului complex conceptual şi lingvistic pe care îl are în faţă şi, implicit, de a genera un text de calitate. Este extrem de probabil ca, dintre doi traducători identic dotaţi şi cu concepţii identice, textul celui care traduce pe baza unei surse să fie de o calitate inferioară celui care a tradus pe baza a două sau mai multe surse.

Faptul însuşi de a opta pentru consultarea mai multor surse are semnificaţii multiple. În primul rînd, lucrul acesta arată că traducătorul nu mai are în vedere o relaţie între sacralitatea textului şi o anumită limbă, ci între o limbă care deţine respectivul text - deoarece a reuşit să îl obţină printr-un efort de traducere - şi un conţinut. În acest caz, traducătorul priveşte la texte ca la nişte constructe lingvistice şi culturale, limbile fiind căi prin care un anumit conţinut se creează pentru receptorii acelei limbi şi ai acelui mediul cultural, iar nu forme şi modalităţi unice de a obţine acel conţinut, identic pentru orice mediu cultural. Cele două, aşadar, conţinutul ideatic, estetic şi cel lingvistic nu mai sînt văzute ca o unitate monolitică încărcată cu sacralitate şi pe care o limbă îl deţine în mod exclusiv. Voinţa traducătorului de a avea mai multe surse arată şi că acesta înţelege că urmarea unei singure versiuni nu este neapărat suficientă pentru a obţine respectivul conţinut în limba-ţintă. Încercarea de a înţelege conţinutul şi construcţia formei cu ajutorul şi prin intermediul mai multor versiuni şi a mai multor limbi, semnifică, în primul rînd, că limbile nu se mai judecă exclusiv din perspectiva sacru/vernacular - de unde neobligativitatea de a utiliza doar versiunile limbilor sacre şi posibilitatea de a urma traduceri ale altor limbi vernaculare - , precum şi creşterea pretenţiilor faţă de

BDD-A1652 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 15:25:08 UTC)

calitatea traducerii, cu implicaţiile aferente (o limba mai elaborată şi un text mai inteligibil pentru receptorul concret, dotat cu anumite nevoi).

Arătîndu-se inspirat de un model sau de altul, dar liber în a crea o traducere românească, traducătorul român are posibilitatea de a-şi manifesta spiritul interpretativ şi inovativ, liber de constrîngerile literei textului şi de structurile caracteristice limbii-sursă. Prin asocierea surselor, traducătorul român dobîndeşte perspectiva limpede a propriei limbi, fiind stimulat să lase limba română să-şi impună cerinţele şi să stimuleze tendinţele culturale ale acesteia. Întrucît alături de dificultăţile date de aspectul literar incipient acţionează şi posibilităţile limbii, precum şi cerinţele acesteia, se constată că nevoia urmării modelului se converteşte treptat (uneori cu mai mult succes, alteori cu mai puţin) în nevoia respectării nevoilor limbii în care se traduce, ceea ce înseamnă că urmarea prin reproducere a modelului devine adaptativă, apoi recreativă. Pe de altă parte, din acest motiv, tulburări de tot felul apar aproape la tot pasul, marele miracol fiind tocmai valorificarea posibilităţii de a traduce un text dificil într-o limbă care nu avea decît un aspect popular bine structurat, cel literar abia astfel constituindu-se. În realitate, toate aceste dificultăţi reprezintă caracteristicile fireşti ale unui proces de edificare a unui aspect literar, prin contactul lingvistic generat de traducere.

Traducerile româneşti. Toate acestea pot fi observate studiind rezultatele obţinute de către traducătorii români ai secolelor al XVI-lea şi al XVII-lea. Texte precum *Codicele Bratul, Codicele Voroneţean, Apostolul Coresian, Psaltirile* secolului al XVI-lea decurg din traducerea centrată pe limba-sursă, pe baza unei unice surse (textul slavon). Eliminînd - sau neluînd în calcul - posibilitatea de a consulta alte surse (fie ele tot slavone), ele asumau redarea cu fidelitate a textului slavon, reproducerea acelui model arhitectural şi lingvistic. O astfel de cale transforma limba română într-un mediu în care limba-sursă se autoreproducea, manifestîndu-se în confomitate cu propriile modalităţi, cerinţe şi constrîngeri.

Calea aceasta nu dispare nici în secolul următor, deoarece în cazul *Bibliei* de la Bucureşti (1688) se constată aceeaşi atenţie faţă de textul-model. *Biblia* de la Bucureşti decurge din revizia unor traduceri anterioare, astfel că atît *Vechiul Testament* - revizie a traducerii din greacă de către Nicolae Milescu -, cît şi *Noul Testament* - revizie a *Noului Testament* de la Bălgrad (1648) - apar ca încercări asidui de orientare a textului şi a limbii române literare către modelul grecesc şi conform acestuia (în condiţiile în care NTB era o traducere care urmase preponderent modelul latin). Orientaţi către calea traducerii literale şi aflaţi într-o perioadă în care slavonismul cultural era caduc, noul model cultural fiind cel grecesc, revizorii BB vor face ceva mai mult decît traducătorii secolului precedent. Aceia încercaseră să traducă un text în limba română. Urmînd anumite constrîngeri de ordin religios-confesional (sursă ortodoxă), precum şi anumite determinări de ordin cultural (sursă slavă), dar avînd la dispoziţie o limbă cu un aspect literar nu doar neexersat, ci care se constituia prin chiar actul lor, nu au putut decît să încerce a urma modelul slavon pentru a da cumva la iveală, în limba română, conţinutul textului. Spre deosebire de

BDD-A1652 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 15:25:08 UTC)

aceştia, revizorii BB nu par interesaţi, în primul rînd, de redarea în limba română a textului biblic. Prin acţiunea lor ei arată că încercau să edifice aspectul literar românesc în conformitate cu cel grecesc şi în chipul aceluia.

Avînd la bază cu totul alte impulsuri, altă mentalitate şi alt mod de a concepe relaţiile dintre diferitele limbi, *Palia* de la Orăştie (1581) şi *Noul Testament* de la Bălgrad (1648) sînt texte care nu urmăresc nici simpla traducere prin urmarea fidelă a unui model străin, nici edificarea unei norme literare, ci doar producerea unui text inteligibil, într-o limbă accesibilă, ambele doar pentru a vehicula eficient un anumit conţinut concret către un cititor concret. Fiecare din aceste două texte are cel puţin două surse, pe care traducătorii le pun la contribuţie în mod constant. Traducătorii aceştia nu mai privesc cu respect mistic la limbile din care traduc, nu încearcă cu orice preţ să redea în limba română spiritul acelor limbi şi nici să îmbogăţească limba română cu structurile acelora. Ei par interesaţi doar ca receptorul român să poată înţelege conţinutul textului şi fac tot ceea ce pot pentru a împlini acest obiectiv.

Consultarea constantă a surselor a lăsat numeroase urme la nivelul rezultatului. Adeseori a fost făcută prin colaborarea surselor, alteori prin amestecul lor (fie la suprafaţă, fie în profunzime, fie în mod inextricabil), iar alteori acestea au devenit tot mai puţin vizibile, uneori pînă la estomparea lor totală. Sursele au servit, în primul rînd, înţelegerii conţinutului epic sau ideatic, abia apoi procurării unor modele de construcţie a mijloacelor de exprimare lingvistică (în vederea redării pentru cititor a conţinuturilor conceptuale ale textului). Contactul cu modelele a mai permis construirea unui tipar mental care l-a ajutat pe traducător să aproximeze modalitatea în care ar trebui să arate şi să funcţioneze o traducere a *Bibliei,* ceea ce i-a permis uneori să acţioneze liber. Construcţia lingvistică a acestor tipărituri arată fără echivoc că traducătorii încearcă să ajungă la cititor cu un text reconstruit într-o limbă cît mai accesibilă acestuia, negrevată de expresia cultă a surselor, totodată eliberată de modalităţile de exprimare prea îngust populare. Principala lor preocupare nu ar fi, aşadar, aceea de a edifica un text pe baza unui model, ci mai ales pe cititor şi limba[4].

Vechile traduceri româneşti se edifică pe două căi principale. Unele dintre acestea (în special cele din spaţiul estic şi cel sudic) apelează - dincolo de orice măsură uneori - la modelul cult. Pentru traducătorii de aici, textul de tradus nu este doar o sursă de conţinut conceptual şi un simplu model ce sugerează, inspiră sau împrumută moderat forme şi conţinuturi lingvistice. Pe alocuri, el devine un monolit care este transferat ca atare în limba română. Fireşte că nici traducătorii din aria vestică nu scapă de presiunile limbilor cu aspect cult exersat. Analiza compartimentelor fonetic, morfologic şi lexical, uneori chiar şi a celui sintactic, însă,

[4] Pentru nevoia de a înţelege textul sacru şi implicaţiile practice ce decurg de aici vezi finalul prefeţei NTB: „Aceasta poftim de la Tatăl Dumnezău şi de la Domnul nostru Iisus Hristos, cum să vă înţelepţască Duhul Sfînt ca să înţelegeţi voia sfinţiei Sale şi să faceţi carele sînt scrise într-această carte, spre slava lui Dumnezău şi spre ispăseniia voastră".

BDD-A1652 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 15:25:08 UTC)

arată că traducerile acestora implică eforturi ce conduc la edificarea unui nivel cult al limbii române, care să nu reproducă modelul străin, ci să activeze şi să pună la lucru resursele limbii române. Acest deziderat nu pare a decurge neapărat dintr-un anumit mod de concepere a aspectului cult, ci din nevoia concretă de a produce un text românesc inteligibil pentru receptorul traducerii[5].

Cultual / cultural. În ariile moldovenească şi muntenească, cerinţele dinspre factorul religios sînt cu putere satisfăcute de factorul cultural, între cele două existînd coincidenţă de origine. De aceea, în această zonă, traducătorii: a) îşi iau ca model versiuni slave sau greceşti, b) îşi asumă un singur model, c) sînt orientaţi mai cu seamă către satisfacerea cerinţelor textului sacru, dar în formele limbii sacre, iar nu către cititor. Remarca din *Prefaţa* NTB, prin care mitropolitul Ardealului va relua şi va sublinia comparaţia dintre cuvinte şi bani este cît se poate de legată de contextul real de pînă atunci. În opinia noastră, secvenţa respectivă nu este doar o formă prin care se încearcă sădirea în conştiinţa receptorului a exigenţei înţelegerii textului, făcîndu-l pe acesta conştient şi responsabil de faptul că lectura sau ascultarea textului trebuie în mod imperios să aibă drept consecinţă înţelegerea acestuia, ci şi o modalitate prin care se sugerează traducătorilor şi patronilor acestora că finalitatea unei traduceri este înţelegerea textului, iar nu simpla oglindire a versiunii din limba-sursă în limba română.

Românii ortodocşi din aria transilvană erau într-o situaţie diferită, influenţa culturală fiind de o altă extracţie decît cea confesională. Avînd a suferi o altă dominaţie politică, avînd un cu totul alt statut social, românii de aici se aflau la baza unei societăţi ale cărei pături împărtăşeau influenţa culturală occidentală, sub formele germanică şi maghiară, şi al cărei principal vehicul lingvistic încă mai era latina. Între sorgintea spirituală şi lingvistică a confesiunii lor şi caracteristicile complexului cultural în care se aflau existau diferenţe majore şi de esenţă, la care se adăuga povara faptului că influenţa culturală era, adeseori, trecută printre mărcile dominaţiei străine. Situaţia era complexă întrucît, în contextul unei arii româneşti deslavizate, care evoluase dezvoltînd particularităţi definitorii, nu era posibilă, ori măcar realistă adoptarea modelului cultural slav. În adevăr, fie că este vorba despre zona vestică, fie că este vorba despre zona estică şi sudică, modelele culturale care aveau curs la români pătrunseseră dinspre alogenii suprapuşi, nefiind evoluţii generate de spiritul indigen. Diferenţa era că primii trăiau într-o zonă fecundată de o cultură avînd o extracţie diferită de cea a confesiunii lor, în vreme ce la ceilalţi atît cultura cît şi confesiunea erau coincidente.

Prefeţele. Rolul lor era de a furniza cititorului felurite informaţii semnificative, cum ar fi cele legate de istoricul textului, de iniţiativa de a traduce respectivul text,

[5] Este foarte important să se observe că, practic, nici un text tradus nu se edifică exclusiv prin aplicarea unuia dintre cele două procedee. Fiind deduse din comportamentul traducătorilor, acestea sînt teoretice. În fapt, traducătorii uzează de ambele căi. Totuşi, împărţirea în cele două grupe corespunde realităţii şi este impusă de ponderea celor două căi teoretice în actul traducerii, iar această pondere este pe deplin semnificativă.

BDD-A1652 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 15:25:08 UTC)

de traducători, de revizori şi alte elemente implicate, de spaţiul şi timpul apariţiei traducerii etc. Avînd în vedere că judecata receptorului era hotărîtoare pentru soarta discursului, a existat dintotdeauna tentaţia ca discursul să fie însoţit de un metadiscurs, de digresiuni explicative, de discursuri paralele, care înfăşoară discursul principal, încercînd să înlesnească la maximum acceptarea acestuia. Practic, prefeţele (şi postfeţele, eventual) sînt prilejuri create special pentru ca autorul traducerii sau compilaţiei să se adreseze receptorului în mod direct. Întrucît, în mod convenţional, prefaţa îşi asumă rolul de a furniza informaţie pură, receptorul are un anumit orizont de aşteptare - în ceea ce priveşte tipul şi calitatea informaţiei -, ceea ce înseamnă şi că el este mult mai deschis, aproape lipsit de reticenţe şi de spirit critic, într-o stare favorabilă preluării necritice şi nediscriminatorii a textului construit de prefaţator. Cel care scrie prefaţa va încerca sa profite de această situaţie, ştiind că discursul explicativ este uşor de convertit în discurs persuasiv. Deşi la un alt nivel, şi aici se întîmplă precum în anumite categorii de glose, unde traducătorul simte nevoia de a se justifica, de a orienta receptorul, inducîndu-i anumite opinii şi anumite stări spre a şi-l face favorabil, în cele din urmă spre a-i obţine acordul. Conţinutul prefeţelor, însă, nu este mereu de încredere. Din diferite motive, prefaţatorii omit cu bună ştiinţă sau falsifică felurite tipuri de informaţii, căci prefeţele erau destinate, în primul rînd, contemporanilor lor - destinatari direcţi sau indirecţi ai acelor traduceri -, celor de a căror atitudine depindea destinul respectivei traduceri. Avînd în vedere faptul că actul traducerii nu constituia un dat general acceptat, fiind supus feluritelor susceptibilităţi şi era, cel mult, tolerat, prudenţele traducătorilor textului biblic apar îndreptăţite.

Actul traducerii şi sursele în prefeţe. Discursul prefeţelor care ne interesează se datorează faptului că actul de traducere al textului sacru în limbile vernaculare, pentru mai mult de o mie de ani, fusese prohibit. În conştiinţa credincioşilor, o astfel de iniţiativă putea fi echivalentă cu o mică erezie. Ajungînd la o altă viziune asupra realităţii, protestantismul îşi construieşte un tip de argumentaţie care are rolul de a înlătura cealaltă modalitate de a privi lucrurile. Ideea traducerii textului sacru într-o limbă vernaculară, conotată negativ - mai ales datorită provenienţei ei occidentale şi neortodoxe -, avea de trecut două mari obstacole, care se reflectă în prefeţele scrise pe întreg teritoriul dacoromân şi adresate credincioşilor ortodocşi.

Primul îl constituia însăşi ideea de traducere a textului sacru. Cei ce preiau şi pun în act ideea traducerii acestuia vor împrumuta întregul eşafodaj persuasiv aferent, vor dezvolta unele argumente, pe altele le vor adapta la orizontul de aşteptare şi la structura mentală a comunităţilor în care vor promova traducerea textului sacru, şi chiar vor încerca să construiască noi argumente, în aceeaşi direcţie. Faptul acesta poate fi observat şi în spaţiul românesc, unde se face apel la *1Co.*, 14, 19[6].

[6] La rigoare, trebuie subliniat că avem a face cu un caz tipic de extragere a unui enunţ din contextul său, apoi de utilizare a lui într-un cu totul alt sens decît cel pe care acel enunţ era

BDD-A1652 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 15:25:08 UTC)

În mod constant şi insistent, cu variate mijloace (raţionamente, apel la autoritate şi la cazul altor limbi, demonstraţii de bunăvoinţă şi deschidere faţă de eventuale corecturi), cititorul este rugat, cu o condescendenţă retorică, să nu judece întreprinderea înainte de a face o lectură (care, fireşte, de cele mai multe ori are proprietatea de a „converti" la ideea că traducerea este un act benefic în sine). Apelul este urmat de scuzele adresate, în mod anticipat, aceluiaşi cititor, care ar trebui să aibă în vedere că traducerea aparţine unor oameni, supuşi ai greşelii[7]. Astfel se dezvoltă o întreagă retorică pentru a convinge credincioşii în direcţia acceptării ideii că textul sacru poate fi tradus şi consultat în limba română[8]. De la

---

destinat să-l construiască. În locul respectiv, Sfîntul Paul se referă la o problemă concretă a Bisericii din Corint: dezechilibrul produs între „vorbirea în limbi" şi „profeţie". În acest context se pronunţă versetul pe care protestanţii, într-un act de apel la autoritate, l-au făcut celebru: ἀλλὰ ἐν ἐκκλησίᾳ θέλω πέντε λόγους τῳ νοΐ μου λαλῆσαι, ἵνα καὶ ἄλλους κατηχήσω ἢ μυρίους λόγους εην γλώσσῃ (*Sept.*), „Sed in Ecclesia volo quinque verba sensu meo loqui, ut et alios instruam: quam decem millia verborum in lingua" (*Vulg.*). Desigur, procedeul acesta abundă în domeniul religios, cei care l-au inventat - probabil - fiind hermeneuţii, exegeţii, interpreţii, dascălii, cei care reuşeau să explice orice prin orice.

[7] Deşi sub aspect raţional are două tăişuri, acest argument face apel la toleranţă din partea unei fiinţe cu înţelegere faţă de slăbiciunile omeneşti, situaţie în care - ca urmare a modalităţii retorice practicate şi în mod aparent paradoxal - se află traducătorul, dar care este perceput ca plasat într-o poziţie superioară celui la care se face apelul. De fapt, subiacent, avem a face cu o ameninţare: „nu judecaţi, pentru a nu fi judecaţi!". Vezi, de exemplu, *Prefaţa* la PO: „şi le dăruim voo, fraţilor rumâni, şi cetiţi şi nu judecareţi necetind mainte, că veţi cu adevăr a afla mare vistiiariu sufletesc. Noi pentru dragoste lui Domnedzeu am ustenit; n-au, iară, întors mînă de înger, ce mînă grea păcătoasă; să veţi afla ceva greşit pre a ceriului Domnu, cum că el fie adevărătură că nu e cu voie noastră acea greşală, pentru aceaea cetind toţi vare în ce mînă va sosi, blagosloviţi cum şi Domnedzeu să blagoslovească pre voi. Amin. (...)", apoi: „Mai apoi de toate, rugăm pre cetitorii ceştii cărţi să nu ne giudece numaidecît, pînă nu vor socoti izvoadele şi veţi afla pre ce cale am îmblat. Adevăr, şi noi oameni sîntem şi am putut şi greşi, săva că am silit, den cît am putut, să nu greşim" (*Prefaţă* la NTB), „Pre tine, pravoslavnice cititoriu, cu umilinţă te rugăm, citind pre această sfîntă şi dumnezeiască carte, unde vei afla niscare lunecături în lucrul acesta al nostru, să nu bleastemi, ce, ca un bun şi cu buna inimă, îndireptează, şi nu pune întru ponos, ce iartă, că şi noi sîntem oameni aseamene, pătimaşi, ţinuţi de slaba fire carea nu lasă nici pre un om a rămînea fără greşală. Că pre cît am putut, cu nevoinţă am lucrat şi precum am aflat în izvod, aşa am dat şi în tipariu. Ce te rugăm, iartă, că şi tu să dobîndeşti iertăciune de la preaputernicul Dumnezău, al căruia dar şi milă şi noi îl rugăm să fie cu tine pururea" (*Postfaţa* la BB).

[8] Vezi şi *Prefaţa* la PO: „Dară leage veche şi cărţile prorocilor pentru ce trebuiaşte a le ceti şi a le ţinea: printru multe folosuri şi hasne, că cine nu va ceti acealea scripturi nemică slavele lui Domnedzeu nu poate şti, că Evanghelie şi Apostolii încă tot grăiesc de acolo şi, să nu vei ceti, nu poţi şti, cum dzice Hristos la Luca, 14, Matei, 40: «Mulţi flămîndzi şi stricaţi fură în zilele lu Elie proroc». Ceteaşte şi aiurea. Mult, ce mai tare, neci o slavă a lui Dumnedzeu nu vei şti necitind acolo, că-i acolo plină slava lui Domnedzeu, cum ceteaşte, şi vei vedea ce trebuiaşte a şti, cum cetind să nu te cumva săblăzneşti, să ştii ce săblaznă iaste acolea, iaste

BDD-A1652 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 15:25:08 UTC)

retorica transparentă a lui Coresi şi pînă la aluziile subtile din *Biblia* de la 1688, toată perioada veche românească prezintă astfel de prefeţe pentru textul biblic.

O dată tratată ideea posibilităţii de a traduce textul sacru într-o limbă vernaculară, rămînea problema sursei urmate. Fiind vorba despre o idee provenită din lumea occidentală, adică din acea parte a Europei în care limba de cultură era latina, de la nişte neortodocşi în a căror viziune slavona nu putea constitui nici pe departe un reper central, clerul şi cititorul trebuiau încredinţaţi că sursa traducerii era greacă, slavă sau ebraică, limbi acceptate în lumea ortodoxă. De asemenea, în conştiinţa publicului şi a ecleziaştillor - cel puţin la nivel aparent - nici o traducere dintr-o limbă vernaculară nu era acceptabilă ca sursă[9].

Fie că privim la postfaţa din BB, fie că privim la prefaţa din NTB, unde se spune: „Ce numai aceasta să ştiţi că noi n-am socotit pre un izvod, ce toate cîte am putut afla, greceşti şi sîrbeşti şi lătineşti, carele au fost izvodite de cărtulari mari şi înţelegători la carte grecească, le-am cetit şi le-am socotit; ce mai vîrtos ne-am ţinut de izvodul grecescu şi am socotit şi pre izvodul lui Eronim, carele au izvodit dintîiu din limbă grecească, lătineaşte, şi am socotit şi izvodul slovenescu carele-i izvodit sloveneaşte din grecească şi e tipărit în Ţara Mosculuі. Şi socotind aceastia toate, varecarea au îmblat mai aproape de cartea greciască, de pre aceaia am socotit, însă de cea greciască nu ne-am depărtat, ştiind că Duhul Sfînt au îndemnat evanghelistii şi apostolii a scrie în limbă grecească Testamîntul cel Nou, şi cartea grecească iaste izvodul celorlalte" observăm două lucruri. În primul rînd, autorii vor să transmită ideea că, în concepţia lor, sursa grecească este de maximă autoritate, textul lor fiind conform cu acesta. Chiar astfel, însă, de fiecare dată, ei menţionează şi traducerile altor limbi, pe care le-au consultat, comparat, cunoscut. De asemenea, cînd se adresează cititorilor (desigur, cei foarte competenţi şi, mai cu seamă, din rîndul clerului), discursul are în vedere ca pe ceva subînţeles practica consultării mai multor traduceri şi versiuni ale *Bibliei*. Aşadar, deşi se afirmă că sursa grecească orientează pe traducători, cel mult este vorba despre întîietate, iar nu despre exclusivitate. Practic, obţinem astfel informaţia că în spaţiul românesc al secolului al

---

aceaea cum vei ceti pătriiarhii sfinţi Avraam, Isac, Iacov şi alţi mulţi cum au ţinut muieri mai căte multe de una şi cumva să nu dzici tu că nu e păcat că au viat ei aşa şi-s sfinţi".

[9] „de te vei osteni a cerceta pre amăruntul înţelesul al aceştii Sfinte Scripturi şi de-l vei potrivi cu niscare izvoade, afară den ceale elineşti, lătineşti, au slavoneşti, au a altora limbi, şi nu să va potrivi, să nu te grăbeşti îndatăş cumva a defăima, ce să cauţi că, între alte izvoade elineşti, vei afla izvod ce au fost tipărit la Francofort, care izvod oaste dupre cel vechiu al 72 de dascali ovreai ce Ptolomeu Filadelful au făcut de au tălmăcit Scriptura Sfîntă cea Veache de pre limba ovreiască pre elinească. Tălmăcitorii, dară, ai aceştii Scripturi pre acela l-au ales mai adevărat şi dupre acela au şi tălmăcit" (Postfaţa la BB). Textul acesta arată, prin sine, că astfel de versiuni erau cunoscute şi circulau. Lucrul acesta este sugerat şi de *Prefaţa* la PO: „Den aceastea toate nu-s multe care n-au ieşit în limbă rumânească, *den ceale cărţi sîrbeşti şi greceşti*, însă acmu asupră de-aceastea tipăritu-se-au ceastea doo cărţi dentîniu a lu Moisi proroc". (s.n.)

BDD-A1652 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 15:25:08 UTC)

XVII-lea - şi nu doar în mediile traducătorilor - circulau mai multe versiuni ale textului biblic (ale limbilor considerate sacre, dar şi ale limbilor vernaculare) şi că traducătorii nu aveau în vedere o singură sursă. Totuşi, indiferent de situaţia reală, nimeni nu putea afirma în mod deschis lipsa sursei slavone corelată cu prezenţa celei latine sau a uneia occidentale.

Aproape de sfîrşitul secolului al XVI-lea, ***Palia*** de la Orăştie intră în categoria textelor exemplare sub acest aspect, în sensul că traducătorii acesteia nu au curajul de a-şi declara sursele reale: maghiară şi latină. Autorii PO aveau ce ascunde atît timp cît analiza amănunţită a ***Paliei*** de la Orăştie ca traducere arată în mod cît se poate de limpede că singurele texte care au contribuit la textul românesc au fost nişte texte care nu puteau fi privite cu îngăduinţă în spaţiul românesc-ortodox. Maghiara şi latina, însă, erau modelele culturale şi limbile la îndemîna celor culţi - mai cu seamă în mediul sacerdotal - din Transilvania secolului al XVI-lea[10].

Prefaţa PO ne informează că: „Cu mila lui Domnedzeu şi cu ajutoriul Fiiului şi cu săvîrşitul Duhului Sfînt, eu Tordaşi Mihaiu, ales piscopul românilor în Ardeal, şi cu Herce Ştefan, propoveduitoriul Evangheliei lu Hristos, în oraşul Căvăran Şebeşului, Zacan Efrem, dascalul de dăscălie a Şebeşului şi cu Peştişel Moisi, propoveduitorul Evangheliei în oraşul Logojului, şi cu Achirie, potropopul varmigiei Henedoriei, *ţinum într-una pentru jelanie Scriptureei sfinte, că vădzum cum toate limbile au şi înfluresc întru cuvîntele slăvite a lui Domnedzeu, numai noi românii pre limbă nu avem, pentru aceaea, cu mare muncă, scoasem* (...) 5 cărţi ale lui Moisi prorocul şi 4 cărţi ce se chemă Ţrstva şi alţi proroci cîţva (...)". Personajele care se adresează astfel publicului deplîng faptul că textul sacru nu fusese tradus în limba română, susţinînd că toate celelalte neamuri deţin variante proprii ale acestuia (rezultate ale traducerilor, desigur), lucru care le aduce beneficii spirituale. Afirmînd necesitatea traducerii textului biblic în limbile credincioşilor - act prezentat ca semn de normalitate! - secvenţa aceasta se arată inspirată de concepţia generată de Reformă.

O dată lămurită chestiunea traducerii în sine, se trece la cea a surselor. Privitor la acestea, *Prefaţa* PO face următoarea aserţiune: „Cinci cărţi ale lui Moisi prorocul, carele sîmt întorse şi scose den limba jidovească pre greceaşte, de la greci, sîrbeaşte şi într-alte limbi, den acealea scose pre limbă rumânească". Dacă în prima parte a secvenţei, în mod deschis, se spune că ***Pentateuhul*** a fost tradus din ebraică în greacă, iar din greacă în slavonă, atunci această afirmaţie cu caracter general corespunde realităţii. Dacă ea vrea să inducă ideea că referirea priveşte şi ***Palia*** de la Orăştie, atunci este o încercare de a induce un neadevăr. Procedeul devine mai subtil în ultima parte a secvenţei, unde se sugerează printr-o construcţie lingvistică ambiguă că ***Palia*** de la Orăştie decurge din punerea la contribuţie a surselor ebraică,

[10] Abia la mijlocul secolului următor, ***Noul Testament*** de la Bălgrad, text avînd o cu totul altă autoritate şi girat de către o înaltă faţă bisericească, va declara sursa latină, dar pe ultima poziţie, adică exact invers de poziţia ei reală în cadrul traducerii.

BDD-A1652 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 15:25:08 UTC)

grecească şi slavonă. În realitate, credem că după ce receptorul este înştiinţat că *Pentateuhul*, ca text, a fost tradus din ebraică în greacă, iar din greacă în slavonă şi în alte limbi, se afirmă că din aceste alte limbi el a fost tradus în română. Deşi spus într-un mod care poate stîrni confuzie, lucrul acesta - care corespunde realităţii - poate fi dedus fără probleme din întreaga secvenţă[11]. Se poate considera că secvenţa de mai sus conţine un adevăr şi, aşadar, cele afirmate acolo - interpretate precum mai sus - pot fi acceptate. De altfel, după cum s-a înţeles, arătat şi demonstrat de către M. Roques şi I. Popovici [în *L'original de **Palia** d'Orăştie*, în *Mélanges offertes à M. Émile Picot* (...), tome second, Paris, 1913, p. 515-531, respectiv în *Paliia de la Orăştie 1582*, în „Analele Academiei Române", mem. secţ. lit., seria II, t. XXXIII, 1911, p. 517-538], după cum reiese şi din analiza lingvistică şi traductologică a PO, sursele acestei traduceri au fost doar două: textul maghiar al *Pentateuhului* lui Heltai şi o ediţie a *Vulgatei*. Cu toate acestea, prefaţatorii PO nu se opresc la ambiguitatea de mai sus, spre sfîrşitul *Prefeţei* afirmînd în mod deschis următoarele: *„pentru aceaea, cu mare muncă, scoasem den limbă jidovească şi grecească şi sîrbească pre limbă românească* 5 cărţi ale lui Moisi prorocul (...)". Lucrul acesta, susţinut cu maximă tărie este un neadevăr, calculat şi convenabil, într-o lume care, din motive de ordin confesional, nu putea accepta adevărul pur şi simplu, al unei realităţi determinate cultural.

Studiul lingvistic al textelor din spaţiul transilvan arată că traducătorii nu au apelat la unele dintre limbile înşirare în prefeţe (slavonă, ebraică, greacă), ci au urmat calea pe care s-a mers în zonele în care se aflau factorii de influenţă culturală şi de unde provenea curentul traducerii textelor sacre. Maghiara, latina şi germana erau pilonii acestor texte. Oricum, rămîn cît se poate de vizibile procedeele prin care se încearcă să se confere acestor traduceri un aspect ce-ar trebui să convingă că sursele lor sînt de extracţie ortodoxă (slavonă şi grecească).

Efectele neidentităţii sferelor de influenţă culturală. Presiunile de a traduce, dinspre Occidentul reformator, au fost modulate de severa reticenţă a Bisericii Ortodoxe faţă de o astfel de idee, precum şi de necesitatea ca sursele să fie cele acceptate în spaţiul cultural-spiritual ortodox. În secolul al XVI-lea, textele moldoveneşti şi munteneşti urmează surse slave, adică datorate influenţei culturale slave, iar cele transilvane urmează surse latine, maghiare, germane, adică datorate influenţelor culturale maghiare şi germane. Coincidenţa, în est, dintre spaţiul cultural şi cultual nu este afectată decît de circulaţia unora dintre textele transilvane, care trec munţii şi devin (precum însăşi ideea traducerii textelor sacre) modele pentru autorii de aici. În spaţiul vestic, iniţiatorii traducerilor şi traducătorii au avut de căutat soluţii care să rezolve incompatibilitatea dintre apartenenţa cultuală şi cea culturală a românilor din zonă.

[11] Nu în totalitate, deoarece *Vulgata* nu decurge exclusiv din *Septuaginta*, iar *Pentateuhul* lui Heltai decurge din textul ebraic. Chiar astfel, însă, ceea ce interesează este că secvenţa nu afirmă în mod explicit că PO ar fi rezultatul traducerii textelor ebraic, grecesc şi slavon.

BDD-A1652 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 15:25:08 UTC)

Un alt element care generează diferenţe între traducerile din cele două mari arii româneşti (estică şi vestică) ţine de finalitatea traducerilor. Fiind limba română lipsită de un aspect literar, în zona estică - unde tendinţa a fost păstrarea limbii aristocraţiei alogene, ca limba cultă -, la momentul primelor traduceri s-a încercat constituirea unui aspect literar conform modelului slavon. Practic, principalul beneficiar avut în vedere era textul propriu-zis, construit în limba română, dar urmînd cu fidelitate felul în care acesta apărea în limba-model. Cînd traducerile nu decurg din ambiţia vreunui domn care voia să îşi asocieze numele cu un act cultural de amploare (cazul BB), ele par a fi făcute pentru a contracara efectele circulaţiei de peste munţi a textelor religioase. Desigur, ca orice produs generat de nevoile de sincronizare cu spiritul şi realizările vremii, acesta răspundea nu unor nevoi organice imediate şi resimţite ca urmare a dezvoltării societăţii, ci unor calcule. Mai apoi, cauze de ordin politic şi cultural, generate de instaurarea dominaţiei altei pături conducătoare alogene, cea grecească, vor conduce la schimbarea modelului. În ambele situaţii, confesiunea conducătorilor (slavi, greci) coincidea cu cea a românilor.

În spaţiul transilvan, traducerile urmează impulsurilor Reformei şi vizează categorii concrete de populaţie, punîndu-se la dispoziţie spre lectură, particulară şi publică. După ce s-a înţeles că procesul convertirii românilor la confesiunile de tip protestant nu poate avea un succes real, în zona transilvană încep să se manifeste ideile Reformei în formele lor profunde. Lucrul acesta poate fi observat şi privind la maghiari, care, la rîndul lor, treceau printr-un proces de degermanizare. Ideologia protestantă înţelesese că nu era esenţială convertirea unei populaţii, adoptarea de către aceasta a formelor unei confesiuni şi a unor texte scrise într-o limbă neînţeleasă. Cu adevărat esenţial era ca acea populaţie să-şi însuşească şi să mistuie o ideologie şi un mod de a gîndi capabile să genereze continuu o mentalitate de natură a se înrădăcina şi care să fie funcţională şi autoreproductibilă. Textul sacru reprezenta un conţinut acceptabil pentru toată lumea, deci putea fi un obiect ce putea servi ca vehicul al unei mentalităţi. Traducerea acestuia avea avantajul de a aduce ideile pe care le conţinea la îndemîna receptorului, şi marele avantaj de a prilejui regîndirea conţinutului care se cerea tradus. Protestanţii înţeleseseră că lectura unui text în limba publicului şi interpretarea acestuia prin predici vii erau realmente de natură să genereze convertiri (fie şi la nivelul mentalităţii, nu neapărat la nivel confesional), spre deosebire de cazul în care publicul era ţinut să asculte o limbă pe care nu o înţelegea sau să asculte propria limbă în forme, cu o sintaxă şi cu uzuri lexicale aberante, generate de urmarea cu fidelitate a unui model lingvistic străin. De aceea, în spaţiul transilvan - unde se urmărea producerea unor texte pentru un receptor concret, pentru ca acesta să ajungă la înţelegerea reală a unor conţinuturi -, procesul traducerii încerca să valorifice capacităţile şi valenţele limbii române, solicitînd resursele acesteia spre a scoate la iveală, în forme proprii, conţinuturile textului biblic.

BDD-A1652 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 15:25:08 UTC)

Importanţa mărcilor slave şi greceşti în vechile traduceri româneşti. Spaţiul cultural românesc estic şi sudic s-a aflat, destulă vreme, sub influenţa culturii slavone. Chiar dacă românii din Transilvania erau separaţi politic de ceilalţi români, şi chiar dacă spiritul cultural străin implantat aici era profund diferit de spiritul cultural străin implantat peste munţi, cele două părţi ale unicei comunităţi româneşti se raportau permanent una la cealaltă. În Moldova şi în Ţara Românească, textele şi oamenii vor aduce numeroase elemente lexicale de origine maghiară, care vor dubla termenii uzuali acolo şi, în unele cazuri, vor sfîrşi prin a se impune. Într-o măsură mult mai mică, textele transilvane vor prelua structuri şi elemente de exprimare caracteristice textelor moldoveneşti şi munteneşti, împrumutate din slavonă sau create de către români pe baza acelui model. Avînd în vedere situaţia creată prin promovarea ideii de traducere a textului sacru în limbile vernaculare, într-o primă etapă, pînă spre sfîrşitul secolului al XVII-lea, chiar dacă amprenta dotată cu acţiune eficientă a fost de ordin cultural, factorul religios-cultual a constituit o marcă importantă a acestor texte. Deşi dinspre spaţiul transilvan spre cele moldovenesc şi muntenesc au circulat oameni, texte, limbă, mentalitate, de natură să ajusteze multe dintre particularităţile românilor aflaţi în sfera de influenţă a spaţiului cultural-spiritual slav, raportarea indivizilor şi a comunităţilor la confesiunea ortodoxă a fost una de rang identitar, confesiunea ortodoxă din spaţiul românesc de pînă în secolul al XVII-lea fiind marcată de caracterul slav, apoi de cel grecesc. La nivelul textelor, presiunile factorului religios cereau legitimarea limbii acestora prin prezenţa elementului slavon. Din acest motiv, indiferent de limba din care se traduce, textele vechi româneşti pot prezenta structuri lexicale (sintagme, locuţiuni, expresii, elemente de terminologie) şi chiar structuri sintactice provenite din slavonă, dominantă care, în acest spaţiu creştin, a reuşit să orienteze un popor romanic către ortodoxie.

În acest context, destul de mulţi termeni de origine slavă, mai rar grecească, umplu textele transilvane în mod nefiresc, rupînd coerenţa lingvistică a acestora. Alături de textele al căror conţinut era generat de traducerea versiunilor slave, secolul al XVI-lea românesc prezintă destule alte texte al căror conţinut era generat şi orientat de texte de extracţie vestică; toate, însă, purtau o etichetă şi un ambalaj slavon. O parte a materialului lexical slav era larg cunoscut românilor, fiind firească utilizarea acestuia într-un text destinat „tuturor românilor”. În fapt, aceste elemente nu sînt relevante pentru discuţia de faţă, datorîndu-se stratului de elemente care a pătruns în limba română încă înainte de pătrunderea maghiarilor în Transilvania, adică din suprastrat[12]. Într-un sens, aceste elemente sînt la fel de irelevante în a

[12] Chiar dacă avem în vedere procesul - destul de asiduu condus şi desfăşurat, caracteristic zonei în care au existat contacte între români şi maghiari - prin care elementul slav a fost concurat de către cel maghiar, fiind învins sau doar trecut în zonele „rarefiate” ale sistemului paradigmatic al limbii (proces similar cu cel exercitat de elementul slav asupra elementului latin moştenit), nu putem considera că astfel de termeni erau necunoscuţi traducătorului şi că pentru aducerea lor în text ar fi fost nevoie de un efort special sau de urmarea unei surse

BDD-A1652 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 15:25:08 UTC)

demonstra o relaţie cultă cu slavona, pe cît de irelevante ar fi elementele moştenite din latină în a demonstra că o anumită carte biblică ar fi tradusă după *Vulgata*.

Termeni precum: *dosadă*, *dosădi*, *dver*, *hrăborie*, *izvodi*, *de iznoavă*, *milcui*, *milosîrd*, *năministi*, *nepotrebnic*, *nişţotă*, *peasnă*, *pocrov*, *poroboc*, *preastol*, *priiatnic*, *prietnicie*, *proceti*, *proidi*, *proslavă*, calcuri precum: *acoperimînt*, *apleca* etc. erau nefireşti în spaţiul transilvan. Fără a fi foarte frecvenţi, ei apar în alte texte româneşti ale epocii (textele coresiene, *Codicele Bratul*, *Codicele Voroneţean*, *Psaltirile* secolului al XVI-lea, *Codex Sturdzanus* şi altele). Prezenţa lor în PO, însă, indică orientarea voită către slavonă, traducătorul afirmînd şi întărind astfel aserţiunile din *Prefaţă*, unde se indică, printre surse, textul slavon („sîrbesc"). Fiind frecvenţi în textele moldoveneşti şi munteneşti (adică în zonele aflate sub influenţă culturală slavă), constituind o marcă (şi o garanţie) a traducerii urmînd modelul slavon, traducătorul PO încearcă astfel să creeze imagine ca textul său se edifică pe o bază ortodoxă şi stă în rînd cu cele avînd sursă slavă.

Faptul că traducătorul PO introduce material lexical de origine slavă în text, încercînd astfel să atingă un anumit scop, iar nu datorită unor deprinderi ori datorită prezenţei fireşti a acelor cuvinte în limba română utilizată în spaţiul transilvan, se observă şi pe altă cale. În PO, numele cărţilor biblice apar cu denumirea lor slavonă, acesta fiind, probabil, singurul nivel la care traducătorul şi revizorii au privit în textul slavon. Un traducător care căuta mereu expresia românească, limpede şi care să deschidă accesul cititorului la conţinutul textului fără prea mare efort, nu avea un motiv mai bun - decît cel mai sus arătat - pentru care ar fi numit cele două cărţi traduse *Bitiia* şi *Ishodul*. Astfel de forme sînt dotate cu o vizibilitate semnificativă: *Bitiia* (4/6, 11/4, 60/1, 132/1 etc.), *deanie* (notă, p. 159), *Ishod* (4/23), *Levia* (5/2, 11/4), *Cisla* (5/5), *Torozacon* (5/20)[13], „aceaste patru se chema sîrbeşte Ţrstva" (2/23), „vă leato 7090 rojdestv Hristovo" (1/15), „Porojdestva Hristovo 1582, mesţa" (11/26). Fie că este vorba despre nume de cărţi biblice, fie că sînt formule curente, înşirarea lor în text este aproape ostentativă, dacă observăm că adeseori textele moldoveneşti şi cele munteneşti - libere de acest complex - nu valorifică neapărat astfel de ocazii.

Glosele. Date fiind problemele procesului de translare a conţinuturilor dintr-o limbă în alta - pe fondul diferenţelor dintre limbile în contact, al presiunilor formale dinspre limba-sursă, dar şi dinspre textul sacru şi al carenţelor unei limbi literare

---

slavone. Dimpotrivă, avînd în vedere procesul schiţat, prezenţa, în textul *Paliei* de la Orăştie, a termenilor de origine slavă care nu mai aveau curs sau deveniseră rari pe teritoriul pe care PO a fost elaborată, este un indice cît se poate de puternic al dorinţei traducătorului de a utiliza astfel de termeni. Faptul că receptorul local şi de rînd al unei astfel de traduceri ar fi putut fi uşor descumpănit, va fi compensat prin aceleaşi procedee, care promovau regionalisme maghiare.

[13] Pare de mirare că, dînd nume slavoneşti cărţilor biblice, pentru întreaga culegere se optează pentru numele grecesc: *Paleia*. Nu este decît o slabă mişcare ce are rolul să întărească ideea că una dintre sursele traducerii a fost grecească.

BDD-A1652 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 15:25:08 UTC)

aflate în curs de formare -, dezideratul unei traduceri nuanţate şi lămuritoare sub aspectul conţinutului - care să ajusteze şi să completeze textul sub aspect informaţional, respectînd anumite elemente de formă ale textului-sursă - era dificil de împlinit. Constrîngerile traducerii literale făceau ca echivalenţele să nu fie mereu satisfăcătoare, acestea nereuşind să poarte conţinutul contextual necesar. Libertăţile traducerii literare stimulau producerea de variante şi soluţii formale şi de conţinut, ceea ce creea concurenţă şi stimula discursul metatextual. Soluţia utilizată a fost glosa, modalitate punctiformă dar perfecţionată de împlinire a textului în limba-ţintă. Glosa calibra traducerea, ajustînd şi acomodînd textului rezultat în urma traducerii, la valorile de sens existente în textul-sursă, dezambiguiza, ridica vălul metaforelor şi instruia.

La nivel lingvistic, aşadar, glosele ajută cititorul să depăşească viziunea local-regională, îngustă, percepînd sistemul în varietatea sa, aducîndu-l la conştiinţa unităţii supradialectale, pun în mişcare mecanismele limbii, fructifică valenţele limbii, ameliorînd posibilităţile acesteia de a se modela ca structură aflată într-un proces de creştere a coerenţei sistemice, de expansiune şi de perfecţionare structurală şi funcţională, trec din potenţă în act valenţele acesteia şi le fortifică, facilitează unele procese formative ale aspectului literar. Dincolo de acestea, glosele detensionează limba supusă torsiunilor traducerii literale, eliberează sensurile şi călăuzesc publicul prin sfera conceptuală a textului, un public nu doar adus la înţelegere, ci şi dăruit cu un sistem rezonabil solicitat.

La nivel conceptual, glosele uşurează pătrunderea într-o civilizaţie şi într-o cultură, precum şi accesul la o mentalitate mai puţin sau deloc cunoscute receptorului, restructurînd nivelul mental al acestuia. Astfel, după ce, prin glosă, cititorul pătrundea un conţinut de gîndire, prin întoarcerea la traducere reuşea să înglobeze un alt mod de a conceptualiza, pătrunzînd mecanismele unui sistem lingvistic diferit, precum şi relaţia acestuia cu gîndirea, totul cu efecte benefice asupra structurii şi conţinutului, atît la nivelul limbii române, cît şi al gîndirii respectivului cititor[14].

Actul traducerii şi sursele în cadrul gloselor. Indiferent de natura lor pregnantă (explicativă, completivă, orientativă), glosele conţin, în doze variabile, o componentă persuasivă, prin care se încearcă inducerea unor convingeri la cititor, nu doar în legătură cu conţinutul moral-educativ şi ideologic al textului, ci şi în legătură directă cu actul traducerii.

Există situaţii în care compilatorii sau traducătorii utilizează xenisme, după care le traduc în glose. Cititorul îşi poate îmbogăţi astfel cunoştinţele sau, dacă este învăţat, poate verifica acel segment al traducerii. Dincolo de acestea, însă, mesajul

[14] Orice discurs necesită (în interior sau marginal) un metadiscurs (care, oricum, rămîne incomplet), esenţial fiind felul în care se desfăşoară relaţia simbiotică dintre limbă şi gîndire. Faptul acesta se poate foarte bine observa în discursul specializat (religios, juridic, de pildă) unde mereu sînt necesare predicile, explicaţiile, interpretările, adeseori neînţelegerile ducînd chiar anularea discursului principal (ceea ce generează erezii sau ilegalităţi).

BDD-A1652 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 15:25:08 UTC)

subtil al unei astfel de practici este cel al contactului strîns dintre traducător, pe de o parte, şi textul şi limbile din care traduce, de cealaltă. Deşi nu toate glosele aparţin autorilor români, aceştia profită de existenţa lor pentru a-şi justifica versiunile româneşti şi a face, în mintea receptorului, relaţia dintre versiunea străină de autoritate şi cea românească. Astfel apar cazuri precum: „Teofan ***poeticul***" g. *tvoreţul* (VS, ian., 27); „o călugăriţă Melanthiia, ce să tîlcuiaşte ***Negreaea***" g. *neagră* ***femeaie*** (VS, dec., 24); ***Hrisostom*** g. ***Zlatoust*** (VS, nov., 13); „şi născu pre ***Emmanuil***, carele să înţăleage «cu noi Dumnedzău», că ***emmanuil*** aşe să înţăleage în limbă jidovească" (ms. 3517, B.A.R., 527[v]); „Tavitha, carea, de veri tîlcui, să zice „capră sălbatecă" g. *Greceaşte, Dorcas* (NTB, ***Ac.***, 9, 36)[15]; ***Mamon*** g. *Sirineaşte: Lăcomiia lumii* (NTB, ***Mt.***, 6, 24)[16]; ***Decapolia*** g. *Noi zicem 10 oraşe* (NTB., ***Mt.***, 4, 25); ***Dianei*** g. *Greceaşte, Artemida, dumnezăoaia Asiei* (NTB, ***Ac.***, 19, 24).

Mai sugestive sînt situaţiile în care cititorul pare a fi purtat dinspre discursul propriu-zis al textului către zonele profunde în care traducerea se zămisleşte. Dincolo de ceea ce poate dobîndi astfel receptorul, dominant rămîne faptul că, astfel, i se induc idei legate direct de sursa traducerii. Astfel de glose cheamă cititorul doar aparent la a judeca traducerea, ori la a participa la travaliul traducătorului. În realitate, sub aparenţa menţionată, rolul lor este de a-l convinge pe cititor asupra calităţii sursei, a traducerii şi a onestităţii travaliului executat de către traducător asupra sursei a versiunilor paralele şi a lucrărilor exegetice.

În această categorie se pot enumera cazuri precum: ***smochin*** g. *Alţii zic că-i* ***mur*** (NTB, ***Lc.***, 19, 4); „în formă de nucă de migdeală" g. *Migdală unii dzic că-s* dafine (PO, ***Ex.***, 37, 19); „Bine e a nu mînca carne şi a nu bea vin, nece a face ceva întru caria să poticneaşte fratele tău, au să sminteaşte sau slăbeaşte" g. ***Aici, neci în greceasca mai mult nu aflăm, ce ceaialaltă rămăşiţă caut-o la 16 cap, la sfîrşit, afla-o-veri*** (NTB, ***Rm.***, 14, 21); „Că cine iaste Pavel şi cine e Apolos, ***numai*** slugi" g. ***Chifa nu-i în greceasc㠕** (NTB, ***1Co.***, 3, 5); „După aceaia, fiţi toţi depreună, răbdînd supărările cu dragostea fîrtăţiei, smeriţi şi *plecaţi*" g. *Greceaşte, aşea-i cest verş* (NTB, ***1P***, 3, 8); sau un caz extrem de semnificativ, prin care traducătorul îşi motivează o opţiune, dar, cu destulă subtilitate, îl şi şcoleşte pe cititor: „Şi arătîndu-ni-să Chiprul şi lăsîndu-l în a stînga *vînslăm* în Siriia" (NTB, ***Ac.***, 21, 3) g. ***Întorsura***

[15] Traducerea în greacă a numelui ebraic a făcut ca textul biblic să se încarce cu o glosă explicativă, pe care o înglobează, şi care, ulterior, făcînd parte din textul sacru, trece în latină şi slavonă (Ταβειθά, ἣ διερμηνευομένη λέγεται Δορκάς; „Tabitha, quae interpretata dicitur Dorcas"; Ѡдвидѧ, иже сказаемѧ глетс҃ѧ срьнѧ). (Faptul că textul latin nu procedează precum cel grecesc şi nu traduce substantivul Tabitha, ci dă termenul întîlnit în versiunea greacă este semnificativ pentru a arăta măsura în care textul sacralizat înglobează glosa transmiţîndu-i astfel întreaga sa sacralitate; este de menţionat că traducerile româneşti din secolul al XVI-lea vor proceda precum textul grecesc şi cel slavon, redînd cuvîntul în română, respectiv slavonă.)

[16] De unde nu se poate deduce că traducătorii NTB au utilizat versiunea siro-caldeeană (aramaică) a *Evangheliei* lui Matei!

BDD-A1652 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 15:25:08 UTC)

cea demult zice înotăm, iară noi am scris vînslăm, căci vînslá cu corabiia pre apă (NTB, *Ac*., 21, 3).

Concluzii. Presiunile observate pînă acum se desfăşurau într-un cadru tensionat de două dominante: urmarea textului-sursă şi a limbii-sursă şi obţinerea înţelegerii textului de către receptor. Prima cale avea a asigura încheierea lucrului în conformitate cu anumite principii din epocă, fiind capabilă să asigure corectitudinea traducerii. Cea de-a doua, fără a ignora textul-sursă, urmărea un scop mai greu dificil, dar care, în esenţă, era principala miză a traducerii. Aceste două mari dominante erau modulate de felurite alte scopuri derivate, precum şi de condiţiile particulare generate de universul cultural şi social în care se desfăşura traducerea. Astfel, în unele cazuri, ascultînd de necesitatea reproducerii textului întocmai, dar avînd în minte că acel text ar trebui înţeles de un receptor concret - lucru care se petrecea prin intermediul unei limbi reale -, traducătorii se vor concentra şi în direcţia edificării unui aspect literar apt de a îndeplini acest deziderat. Apoi, conform cu trăsăturile definitorii ale mediului cultural, traducătorii vor opta pentru o sursă sau pentru mai multe, eventual cu consultarea şi a unor versiuni româneşti deja existente. Folosind mai mult decît o sursă, traducătorii pot dobîndi nivele superioare de înţelegere a procesului de traducere, croindu-şi calea către independenţa oferită de acest procedeu. Aici se află unul dintre motivele pentru care traducerile din spaţiul cultural românesc al secolelor al XVI-lea şi al XVII-lea prezintă destule diferenţe sub aspectul concepţiei şi execuţiei, cu implicaţii asupra aspectului literar rezultat în fiecare dintre acestea.

Traducătorii şi revizorii care urmează cu destulă fidelitate modelele străine folosesc modelul în mod creativ, se inspiră din acesta, îi urmăresc construcţia şi funcţionarea pentru ca, apoi, observînd configuraţia şi posibilităţile propriului sistem, să extragă de aici o normă echivalentă celei observate la model. Alţii observă modelul străin, aspectul literar şi pe cele popular românesc, dar numai pentru a afla căile pe care ar putea concepte şi realiza modalităţile adecvate de a exprima, în modalităţi culte şi inteligibile pentru cît mai mulţi utilizatori ai sistemului limbii române, respectivele conţinuturi. Toate acestea, însă, nu pot fi mereu duse pînă la capăt. Fie că se află sub imperiul unei concepţii, fie că este forţat de neajunsurile limbii române, prins între incompatibilităţile dintre limba română şi limba-sursă şi avînd de făcut faţă unor mize complexe şi divergente, traducătorul va prefera să se concentreze asupra mijloacelor şi modalităţilor de construcţie şi exprimare caracteristice limbii române sau să reproducă sugestiile şi chiar imaginea modelului. Precum se observă, în activitatea de traducere, încercîndu-se construirea unui aspect literar, sistemul este pus la lucru în funcţie de posibilităţile şi de capacităţile traducătorilor, de concepţiile şi scopurile lor, în relaţie cu rezultanta interacţiunilor dintre sistem şi modelul străin.

În al doilea rînd, scopurile au avut o mare capacitate în a determina şi orienta rezultatele. Ca rezultate imaginate, scopurile au nevoie de acţiuni care să le împlinească. Tipurile de acţiuni şi căile pe care acestea se desfăşoară pot duce la

BDD-A1652 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 15:25:08 UTC)

îndeplinirea scopurilor, însă generează şi felurite alte consecinţe, iar unele dintre acestea pot deveni scopuri aparente.

Textele concepute pentru a ajunge la înţelegerea unui public concret, variat sub aspect diastratic şi diatopic, în mod necesar au pus în act posibilităţi mai vaste, mai dinamice şi mai eficiente în a produce înţelegere. În felul acesta, o dată cu aspectul literar s-a dezvoltat şi publicul, care a avut posibilitatea ca, prin pătrunderea structurilor şi sensurilor texului, să participe realmente la o parte a procesului. În momentul în care textele dobîndesc capacitatea de a interacţiona profund cu publicul, relaţia dintre limbă şi receptor se desfăşoară în ambele sensuri, ambii poli căpătînd valenţe formative. Încercînd, cu deosebire, obţinerea unui text care să conţină mesajul la un nivel calitativ comparabil cu cel versiunilor străine, aceşti traducători vor fi puţin preocupaţi de compatibilitatea textului românesc cu configuraţia modelului.găsirea unor modalităţi de exprimare care să fie inteligibile pentru publicul larg. Desigur, modalităţile concepute vor fi adecvate pentru redarea nuanţată a unor conţinuturi conceptuale complexe, turnate în forme adeseori complexe. Aceşti traducători vor apela la toate resursele posibile (venind dinspre aspectele literare local şi paralele, aspectul popular local, sugestiile modelelor străine, toate acestea oferite de versiuni româneşti şi străine ale textului, precum şi de alte texte). De aceea, în Transilvania, mediul cultural dominat de alte concepţii va face ca limba română să fie stimulată spre a-şi rafina mijloace de expresie pe care le va dezvolta cu propriul material, punînd în act propriile tendinţe, orientîndu-se prin observarea modelelor şi încercînd să atingă performanţele acestora în chip propriu, nu prin reproducerea lor în sînul ei.

Textele concepute spre a edifica un aspect literar, prin urmarea unui model cultural, fără preocupări constante şi profunde pentru obţinerea înţelegerii la nivelul cititorului, adică neadresate în mod real unui cititor, nu pot avea această trăsătură, de aceea limba pe care o creează rămîne un construct abstract. Din acest motiv, la această categorie de texte, edificarea aspectului literar se obţine pe căi mult mai greoaie. Încercînd să se sincronizeze cu ceea ce se întîmpla în epocă, mai puţin atenţi la receptor, aceşti traducători vor avea ca scop mai degrabă reproducerea, iar nu traducerea textului sacru. Chiar dacă vor urmări obţinerea unui text conform cu cel oglindit de model, şi aceşti traducători se vor lovi de necesităţile limbii şi vor căuta modalităţi prin care limba română să reflecte în chip potrivit ceea ce apărea în limba-sursă. Obţinerea înţelegerii la receptor nefiind decît un scop de rang secund, aspectul lingvistic obţinut va fi mai degrabă comparabil cu cerinţele şi structurile limbii-sursă decît cu cele ale limbii-ţintă. Acestea sînt principalele cauze pentru care textele moldoveneşti şi cele munteneşti sînt mai relaţionate cu formele modelelor străine, cu modalităţile de conceptualizare ale acestora, aspectul literar de aici fiind mult mai puţin exersat în direcţia valorificării valenţelor limbii. Orientate către cerinţele limbii române şi lipsite de corsetul limbilor străine, suple şi îndreptate spre a obţine înşelegerea lor de către receptor, textele transilvane au folosit modelul pentru a privi la posibilităţile căii mai degrabă decît la tiparele acesteia, la limbă ca

BDD-A1652 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 15:25:08 UTC)

la mijloc şi nu ca la scop, la rezultatul comunicării, iar abia în subsidiar la cel al procesului - chiar şi atunci doar pentru a îmbunătăţi comunicarea şi eficienţa transmiterii mesajului. Chiar dacă aceste două situaţii nu există în stare pură, în perioada vechii române literare, în spaţiile estic şi vestic ale teritoriului dacoromân, datorită ponderii diferite pe care cele două dominante le-au avut, rezultatele la care s-a ajuns erau sensibil diferite.

Privind cu atenţie la spaţiul ortodox românesc estic şi sudic se poate crede că aici se constată concentrarea pe ideea sacralităţii textului biblic, redat printr-o limbă sacră (slavona) - de unde şi dorinţa de a păstra cu orice preţ relaţia privilegiată cu acea limbă sacră. Dacă, însă, mai observăm că „limba ortodoxiei" ar fi trebuit să fie greaca, nu slavona, putem înţelege că situaţia din zona românească amintită se datorează nu relaţiei organice şi nemijlocite dintre ortodoxie şi lumea slavă, ci faptului că zonele estică şi sudică ale teritoriului românesc se aflau sub influenţa politică şi culturală slavă. Cu alte cuvinte, în esenţă, orientarea spre textele slave decurge din factori de ordin culturali, iar nu confesionali.

În zona vestică a teritoriului românesc, probabil că lucrurile nu erau diferite pînă la venirea maghiarilor şi instaurarea dominaţiei acestora. O dată cu Reforma, diferenţele apărute şi dezvoltate treptat după secolul al X-lea vor cunoaşte o nouă dimensiune. Răspîndirea ideologiei Reformei - care înlăturase deja ideea sacralităţii latinei - conduce la anularea conceptului 'limbă sacră', evidenţiind ideea că important este ca textul să ajungă la receptor în forme inteligibile, de natură să determine întrepătrunderea dintre conţinutul conceptual al textului şi receptor. În acest context, cu adevărat important este ca limba-ţintă să-şi găsească limba-sursă cea mai potrivită pentru ca traducerea sa împlinească dezideratul susmenţionat.

Această realitate culturală şi lingvistică se confrunta cu o cerinţă de ordin confesional: în spaţiul românesc ortodox, era inacceptabil (lucrurile nu diferă prea mult nici astăzi) ca o traducere să nu aibă drept sursă (ca o concesie majoră: drept sursă *principală*) un text slavon sau grecesc, mai inacceptabil încă fiind ca aceasta să aibă printre surse textul latin sau unul aparţinînd vreunei confesiuni occidentale. Pe fondul eşecului dat de faptul că traducerile care urmau textul slavon nu reuşeau să aibă o utilitate eficientă - ele neaducînd cu sine edificarea receptorului - s-a înţeles că realitatea profundă rămîne cea lingvistică. Din acest motiv s-a apelat la versiunile altor limbi (în Transilvania, versiuni care îşi dovediseră eficienţa în Occidentul protestant şi catolic). Chiar BB, urmînd, desigur, un text grecesc, va folosi, totuşi, o versiune creată în primul rînd pe criterii filologico-lingvistice. Rămînînd inacceptabil în conştiinţa publicului, acest fapt a fost mascat în diferite modalităţi, începînd cu discursurile asiguratoare ale prefeţelor, trecînd prin utilizarea de material lexical şi a construcţiilor sintactice caracteristice slavonei, şi combinarea acestor modalităţi la nivelul gloselor. Pe fondul existenţei unui factor confesional foarte puternic în conştiinţa receptorilor, a fost nevoie, aşadar, ca traducătorii să respecte pe ascuns cerinţa de inteligibilitate, precum şi solicitările reale dinspre o limbă care avea a-şi dezvolta mijloace de exprimare proprii, capabile să asigure

BDD-A1652 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 15:25:08 UTC)

translarea reală a conţinuturilor. Înţelegînd că nu textul în sine ori limba care-l vehicula sînt importante, ci efectele reale ale traducerii şi receptării conţinutului conceptual vehiculat, înţelegînd că acest deziderat nu poate fi îndeplinit în condiţiile respectării cu stricteţe a impunerilor de ordin confesional, aceşti traducători vor încerca să genereze efectul, simulînd respectarea condiţiei.

Sigle

Ediţii ale Bibliei

B.germ. = *Die Bibel, oder die ganze Heilige Schrift des altern und neuen Testaments. Nach der deutschen Uebersetzung Martin Luthers*, Stuttgart, 1970

B.Hebr. = *Biblia Hebraica* ex recensione Aug. Hahnii cum Vulgata interpretatione Latine, 1 *Genesis - II Regum*, Lipsiae, MDCCCLXVIII

B.Jer. = *La Bible* de Jérusalem traduite des textes originaux (...) par B. et L. Hurault, J. Van Der Meersch, Paris, 1994

B.magh. = *Biblia* (…), Budapest, 1976

B.Orth. 2001 = *Biblia* (...), Bucureşti, 2001, versiune diortosită după Septuaginta, redactată şi adnotată de Bartolomeu Valeriu Anania.

B.Osb = *Biblia sacra* iuxta Vulgatam versionem (...), Stuttgart, 1975

B.P. = *La Sainte Bible Polyglotte*, contenant le texte hébreu original, le texte grec des *Septante* le texte latin de la *Vulgate* et la traduction française de M. L'Abbé Glaire avec les différences de l'hébreu, des *Septante* et de la Vulgate; (...) par F. Vigouroux, *Ancien Testament*, tome I *Le Pentateuque*, Paris, 1900

de Carrières = *Sainte Bible* contenant l'Ancien et Nouveau Testament avec une traduction française en forme de paraphrase, par le R.P de Carrières, et les commentaires de Menochius, tome premier, Lille, 1843

K.J. = *The Old Testament* The Authorized or King James Version of 1611 (...), Cambridge, 1996

Lagarde = *Librorum Veteris Testamenti canonicorum*, pars prior, graece, Pauli de Lagarde (...) Gottingae, 1883

N.T. engl. = *The New English Bible New Testament*, Oxford, Cambridge, 1961

N.T.gr. = *Novum Testamentum Graece et Latine.* Textum graecum post E. Nestle et E. Nestle (...), Stuttgart, 1984

Novum Testamentum Graece et Latine. Textum graecum post E. Nestle et E. Nestle (...), Stuttgart, 1984 (pentru V.T. sigla a fost utilizată pentru *Biblia sacra* secundum Vulgatam clementinam (...), Ratisbonae, 1922)

Segond = *La Sainte Bible* traduite sur les originaux hébreu et grec par Louis Segond, avec les parallèles chaînes de références, notes explicatives et commentaires de C.I. Scofield, Paris, 1989

Sept. = Η ΠΑΛΑΙΑ ΔΙΑΘΗΚΗ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΕΒΔΟΜΗΚΟΝΤΑ / VETUS TESTAMENTUM GRAECUM juxta Septuaginta interpretes, ex auctoritate Sixti Quinti Pontificis Maximi Editum juxta exemplar originale Vaticanum. (...) Cum latina translatione, animadversionibus, et complementis ex aliis manuscriptis. Cura et studio J.N. Jager (...) tomus primus, Parisiis, M DCCC LXXVIII

Septuaginta. Id est Vetus Testamentum Graece ixta 70 interpretes (...), *Leges et historiae*, Stuttgart, 1935

Vulg. = *Biblia sacra* secundum Vulgatam clementinam (...), Ratisbonae, 1922

BDD-A1652 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 15:25:08 UTC)

Ediţii de texte

BB = *Biblia 1688*, ediţie întocmită de V. Arvinte, I. Caproşu, Al. Gafton, Laura Manea, N.A. Ursu, 2. vol., Iaşi, 2001, 2002

CB = *Codicele Bratul*, ediţie de text de Al. Gafton, Iaşi, 2003

CP = *Texte de limbă din secolul XVI* reproduse în facsimile îngrijite de I. Bianu, membru al Academiei Române. *IV. Lucrul Apostolesc. Apostolul tipărit de diaconul Coresi la Braşov în anul 1563*, Bucureşti, 1930

CS = *Codex Sturdzanus*, Studiu filologic, studiu lingvistic, ediţie de text şi indice de cuvinte de Gh. Chivu, Bucureşti, 1993

CV = *Codicele Voroneţean*, ediţie critică, studiu filologic şi studiu lingvistic de Mariana Costinescu, Bucureşti, 1981

DÎ = *Documente şi însemnări româneşti din secolul al XVI-lea*, text stabilit şi indice de Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniţă, Alexandru Mareş şi Alexandra Roman-Moraru, Introducere de Alexandru Mareş, Bucureşti, 1979

DRB = *Documente româneşti* reproduse după originale sau după fotografii sub supravegherea bibliotecarului Academiei Române Ioan Bianu, partea 1, epoca dinainte de Mateiu Basarab (1632) şi Vasile Lupu (1634), tomul I fasc. 1-2, Bucureşti, 1907

DRH XIX = *Documenta Romaniae Historica, A. Moldova*, vol. XIX (1626-1628), volum întocmit de Haralambie Chirca, Bucureşti, 1969

EV.SIB = *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu 1551-1553*, studiu introductiv filologic de academicianul Emil Petrovici, studiu introductiv istoric de L. Deméni, Bucureşti, 1971

LEGI Mold. = *Carte românească de învăţătură 1646*, ediţie critică, (coord. Andrei Rădulescu), Bucureşti, 1961

LEGI Munt. = *Îndreptarea legii 1652*, ediţie coordonată de Andrei Rădulescu, Bucureşti, 1962

MC = Miron Costin, *Opere*, ediţie critică (...) de P.P. Panaitescu, 1958

MLD = *Monumenta Linguae Dacoromanorum. Biblia 1688*, vol. I *Genesis*, Iaşi, 1988, vol. II *Exodus*, Iaşi, 1991, vol. III *Leviticus*, Iaşi, 1993, vol. IV *Numerii*, Iaşi, 1995, vol. V *Deuteronomium*, Iaşi, 1997

NTB = *Noul Testament*, tipărit pentru prima dată în limba română la 1648 de către Simion Ştefan, mitropolitul Transilvaniei, reeditat după 350 de ani cu binecuvîntarea înalt prea sfinţitului Andrei, arhiepiscopul Alba Iuliei, Alba Iulia, 1998

PO = *Palia de la Orăştie* (*1582*), vol. I, *Textul*, ediţie întocmită de V. Arvinte, I. Caproşu, Al. Gafton, Iaşi, 2005

PS.C = *Psaltirea* publicată românesce la 1577 de diaconulu Coresi, reprodusă cu unu studiu bibliograficu şi unu glosaru comparativu de B. Petriceicu Hasdeu, ediţiunea Academiei Române, tomulu I, textulu, Bucuresci, 1881 (s-a consultat şi utilizat şi Coresi, *Psaltirea slavo-română (1577) în comparaţie cu psaltirile coresiene din 1570 şi din 1589)*, Text stabilit, Introducere şi Indice de Stela Toma, Bucureşti, 1976)

PS.C = *Psaltirea* publicată românesce la 1577 de diaconulu Coresi, reprodusă cu unu studiu bibliograficu şi unu glosaru comparativu de B. Petriceicu Hasdeu, ediţiunea Academiei Române, tomulu I, textulu, Bucuresci, 1881 (s-a consultat şi utilizat şi Coresi, *Psaltirea slavo-română (1577) în comparaţie cu psaltirile coresiene din 1570 şi din 1589)*, Text stabilit, Introducere şi Indice de Stela Toma, Bucureşti, 1976)

PS.H = *Psaltirea Hurmuzaki* I, Studiu filologic, studiu lingvistic şi ediţie de Ion Gheţie şi Mirela Teodorescu, II, Indice de cuvinte de Rovena Şenchi, Bucureşti, 2005

BDD-A1652 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 15:25:08 UTC)

PS.S = ***Psaltirea scheiană*** *comparată cu celelalte* ***Psaltiri*** *din sec. XVI şi XVII traduse din slavoneşte*, ediţiune critică de I.-A. Candrea, Bucureşti, 1916

PS.S B = Bianu, Ion, *Psaltirea Şcheiană*, t. I, *Textul în facsimile şi transcriere*, Bucuresci, 1889

VARL = Varlaam, *Opere*, alcătuire, transcriere a textelor, note şi comentarii, glosar şi bibliografie de Manole Neagu, Chişinău, 1991 (s-a consultat şi Varlaam, *Cazania (1643)*, ediţie îngrijită de J. Byck, Bucureşti, 1965)

VS = Dosoftei, *Viaţa şi petreacerea svinţilor, Iaşi, 1682-1686*

BDD-A1652 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 15:25:08 UTC)